

Sådan skæres kagen

■ Substans og struktur

Af Laurits Stapput Knudsen

Man skal ikke have spist mange kager eller interessere sig meget for sprog for at vide at den tyske *Torte* og den danske *tærte* etymologisk stammer fra den samme rod (er kognate); men de to ord har udviklet sig til at referere til forskellige typer bagværk. Den tyske *Sahnetorte* er det vi i Danmark ville kalde en *lagkage*, men den tyske *Torte* kan stadig betegne bagværk som man på dansk ville bruge kognatet *tærte* for. Det tyske ord *Torte* har altså fået en »mere omfattende« betydning end det danske ord *tærte*. Det er et eksempel på det som denne artikel handler om: Hvilke ord bruges om forskellige typer bagværk i en række europæiske sprog? Men før vi kan dykke ned i smørcremen, og for at vi kan forstå hvorfor det er interessant sprogligt, vil jeg præsentere en mindre sød type substans end kagecreme, nemlig semantisk substans og ditto struktur.

Træstammer og Hjelmslev

Inden vi vender tilbage til kagerne, vil jeg give et overblik over hvor termene semantisk substans og struktur kommer fra, og hvordan man historisk har undersøgt fænomenet.

Termene substans og struktur og skellet mellem dem kender vi i dansk sammenhæng fra sprogforskeren Louis Hjelmslev, der i den første halvdel af det 20. århundrede var en international skikkelse indenfor strukturalismen. For at illustrere forskellen mellem substans og struktur brugte han et eksempel fra det semantiske domæne der indeholder *TRÆ* og *SKOV* på dansk. Når han undersøgte fire sprog – dansk, fransk, tysk og spansk (tabel 1) – viste han at de fire sprog opdeler domænet forskelligt.

I tabel 1 ser vi hvordan hvert enkelt sprog trækker grænserne. For at bruge den metafor der er ophavet til denne artikel: De forskellige sprog skærer kagen forskelligt. Kagen skal her for-

BETYDNING	DANSK	FRANSK	TYSK	SPANSK
(BIOLOGISK) TRÆ	træ	arbre	Baum	árbol
MATERIALET TRÆ				madera
BRÆNDE	brænde	bois	Holz	leña
EN LILLE SKOV				bosque
EN STOR SKOV	skov	forêt	Wald	selda

Tabel 1: Det semantiske domæne *TRÆ*.

stås som en masse der består af »betydningerne« yderst til venstre. På spansk deler man domænet op i alle de betydninger der her er beskrevet, hvor man på dansk skærer betydeligt større stykker ud og derved ikke har lige så mange kontraster.

De betydninger der optræder i tabel 1, er i skemaet fordi det er kontraster vi ser i faktiske sprog. Det er altså ikke en sprogforsker der bestemmer hvad der er relevante betydninger i træ/skov-domænet; det er de enkelte sprog. Så det er kun fordi vi ser en skelnen mellem alle de forskellige typer på spansk, at vi har dem som betydninger. Hvis man finder et sprog der opretholder flere skel, ville man tilføje dem til domænet. Her er substansen betydningerne, og strukturen er de sprogspecifikke kategorier som ordene på de enkelte sprog opdeler dette domæne med.

Hvilken farve har glasuren?

Hjelmslevs skelnen mellem substans og struktur som præsenteret ved ordene fra TRÆ-domænet har ført til mange studier siden. Alt fra farver over verber for ødelæggelse til grammatiske udtryk for gensidighed er blevet undersøgt. Undersøgelsen af farver vil jeg kort præsentere her. Den metode man i 1960'erne brugte til at undersøge farvedomænet med, er nemlig eksemplarisk for de undersøgelser man har lavet sidenhen.

Forskerne Berlin & Kay viste en samling af små farveprøver (omtrent som et farvekort man ville finde nede i Flügger) til talere af en række sprog

med det simple spørgsmål »hvilken farve har den her?«. Derefter skrev forskerne svarene ned for hver farveprøve og for hvert sprog. Derefter kunne de se hvilke farveprøver der fik den samme betegnelse (på dansk fx *blå*). De fandt, ligesom Hjelmslev, at de forskellige sprog kategoriserede farver forskelligt og i forskellig detaljeringsgrad. For eksempel opdagede de at nogle sprog kun har tre farver, der til gengæld hver især dækker et større »farveområde« end vi er vant til fra dansk. Tabel 2 er et eksempel på forskellige opdelinger hvor vi sammenligner dansk med sproget wobé der tales i Elfenbenskysten.

DANSK	WOBÉ
<i>blå</i>	
<i>lilla</i>	<i>kpe</i>
<i>brun</i>	

Tabel 2: Udvalgte farvetermer på dansk og wobé

Som tabellen tydeligt viser, slår man i sproget wobé kategorier sammen som på dansk er adskilte.

Fordelen ved den fremgangsmåde som Berlin & Kay bruger, er at man ikke på forhånd antager hvilke farvekategorier der er i sprog, men at man derimod definerer de forskellige farver ud fra deres fysiske egenskaber, altså på et (tilstræbt) førsprogligt niveau. Det ideal har man prøvet at følge sidenhen.

Det princip jeg her har præsenteret, er at man kan undersøge hvordan forskellige sprog strukturerer den samme substans forskelligt, både hvad angår

farver og træer og meget andet. Strukturering af semantisk substans er siden 1990'erne blevet udforsket intenst på Max Planck-Instituttet for Psykolingvistik i Nijmegen, hvor man har undersøgt en lang række domæner: udtryk for ødelæggelse, udtryk for rumlige relationer (typisk præpositioner) og mange andre områder. Der bruges en metode som bygger på det samme princip som de undersøgelser af farver som jeg præsenterede ovenfor. Forskerne sammensætter et materiale (videoer eller billeder) af domænet og spørger talere af forskellige sprog hvordan de ville beskrive det.

Europæisk bagværk

Det bringer mig til bagværket, hvor jeg i anledning af denne artikel har lavet en pilotundersøgelse af hvordan kagedomænet struktureres i forskellige sprog. Min undersøgelse er inspireret af den tidligere forskning.

Man kan forestille sig den semantiske substans i bagværk som »alt tænkeligt bagværk i verden«. Det er på den måde et førsprogligt begreb og altså uafhængigt af hvordan vi taler om det: Hvis man kan tænke en type bagværk, så er det en del af den semantiske substans i bagværkdomænet. Det som jeg undersøger her, er den sproglige strukturering af denne substans: Hvordan strukturerer forskellige sprog den samme substans? På dansk har vi ord som *kiks*, *kage*, *tærte*, *brød*, *brownie* osv. til at beskrive bagværk, men hvilke ord bruger andre sprog, og hvilke typer bagværk dækker de?

For at undersøge dette domæne har jeg samlet et materiale af billeder som jeg mener dækker domænet nogenlunde. Jeg har valgt 18 billeder der viser forskellige typer bagværk. De billeder jeg har valgt, er selvfølgelig ikke lige så elegant definerede ud fra fysiske kriterier som den undersøgelse af farvetermer jeg har præsenteret ovenfor, og 18 billeder kan selvfølgelig heller ikke dække domænet fuldstændigt, men det kan ses som et første spadestik. For ikke at lade mine egne sproglige kategorier dominere alt for meget har jeg også anvendt billeder der i min verden er på grænsen, som fx en mad-tærte, sandwich og pandekager.

Det har jeg gjort for både at se hvordan kernemedlemmerne af kategorien (lagkagen og drømmekagen) bliver navngivet, men også hvor grænserne for domænet går.

Normalt vil man gerne sammensætte et datasæt der kan beskrives af alle verdens sprog (som farver og træer til en vis grad), men i tilfældet med bagværk er det uundgåeligt et kulturelt fænomen. Derfor giver det også mening primært at vise materialet til europæere (og det er også mere praktisk for mig) da man ikke kan forvente at alle mennesker i verden har en forestilling om hvad en drømmekage er.

Det jeg i praksis har gjort, er at jeg har spurgt en række talere af forskellige sprog hvad de ser på billeder af forskelligt bagværk, og på den måde har jeg fået beskrivelser af bagværket. De sprog jeg har data fra, er dansk, tysk, italiensk, svensk, islandsk og engelsk. Selv i en europæisk kontekst er det

langt fra at være et balanceret sample af sprog. De udvalgte sprog og data udgør dermed det man i fagtermer kalder et bekvemmelighedssample (engelsk *convenience sample*): De resultater jeg her præsenterer, er resultater fra et pilotstudie, og derfor har jeg kun samlet data fra sprog der var let tilgængelige for mig. Det resulterer også i at jeg for engelsk, islandsk og svensk kun har data fra en enkelt taler. Det er selvfølgelig heller ikke optimalt. For at sikre mig at resultaterne fra de enkelte sprog ikke bare er eksempler på dén talers kage-kategorisering har jeg googlet de forskellige termer (fx tysk *Torte*) for at verificere at de bruges om typer af bagværk der ligner de præsenterede. Derudover har jeg data fra seks dansktalende informanter, der alle er meget enige i termerne; det tyder altså ikke på at det er et domæne med stor sprogintern variation.

Jeg har for hvert sprog skrevet bagværks-beskrivelser ned for hvert enkelt billede og derefter lavet et overblik over hvad de enkelte ord kan dække.

Når jeg har valgt ord fra de enkelte sprog, har jeg kun talt overkategoriseringer. Det vil sige at jeg fx har regnet både *drømmekage* og *lagkage* som instanser af kage. Det er analogt til at man regner *lyseblå* og *mørkeblå* som instanser af kategorien *blå*. Det er ikke helt uproblematisk, for *småkage* er fx en type bagværk som man kan argumentere for ikke længere er en type kage, men at det er sin egen kategori. Men for enkelhedens skyld vil jeg i denne artikel regne det som tilhørende kategorien *kage* hvis ordet *kage* indgår i beskrivelsen af den type bagværk. Man kan se eksempler på de billeder jeg har brugt, i figur 1.

Så hvordan skæres kagen?

Jeg vil nu vise nogle eksempler på hvordan bagværksdomænet opdeles i min undersøgelse. Først vil jeg vise at domænet (ikke overraskende) bliver opdelt forskelligt på de forskellige sprog. I figur 2 ses tre billeder og ordene for dem på de respektive sprog.

Figur 1: Udvalgte eksempler på bagværk der indgår i undersøgelsen. Fotos: Arla; Holger Rørby Madsen, Madensverden.dk; Stine Christiansen, Skovdaldnordic.com; Wikimedia Commons; Linda Lomelino; www.madABC.dk;

Her ser vi fire forskellige måder at dele denne substans op på. Der er (1), dansk og islandsk, der bruger det samme ord om de tre billeder. Så er der (2), engelsk og italiensk, der bruger én term om de to øverste og en anden term om den sidste. Så er der (3), svensk, der også har to termer, men bruger én term om den første og en anden om de to sidste. Til sidst har vi typen (4), tysk, der har tre forskellige termer. Det er altså et eksempel på hvordan domænet deles forskelligt. I dette domæne, der på dansk ville kaldes kage-området, er der altså sprog der deler det op i mindre kategorier. Her bruges et ord der er kognat med det danske *tærte*, på italiensk, tysk og svensk. I denne tabel ser vi også tydeligt konsekvensen af mit valg med at regne *småkage* som en instans af kategorien *kage*: Hvis man regnede *småkage* som sin egen kategori, ville bille-

det selvfølgelig se anderledes ud. Der er en sidste interessant *pointe* fra disse svar: Vi ser at billede 13 på engelsk beskrives som *cookie*, en kategori vi har importeret på dansk som en specialiseret term om særligt store småkager. Vi kan altså her se hvordan en term lånes ind uden at vi låner hele dens denotationelle potentiale, det vil sige de ting i verden termen kan referere til. På engelsk bruges *cookie* bredere end på dansk. Vi har altså kun lånt den til det som vi ikke syntes (*små*)kager kunne dække over.

Vi så hvordan ord der er kognate til det danske *tærte*, blev brugt bredere end det danske *tærte*. Det er derfor interessant at se hvordan det så forholder sig med de ting vi på dansk kalder *tærte*. Figur 3 er en oversigt over et udvalg af de ord.

Her ser vi igen en del forskellige strategier. På dansk bruger vi endnu en

BILLEDE	DANSK	ISLANDSK	ENGELSK	ITALIENSK	TYSK	SVENSK
<div>14</div> 					Torte	tårta
<div>4</div> 	kage	kaka	cake	torta	Kuchen	
<div>13</div> 			cookie	biscotto	Kekse	kaka

Figur 2: Termer for kage på dansk, islandsk, engelsk, italiensk, tysk og svensk. Fotos: Linda Lomelino (14); Arla (4); Wikimedia Commons (13).

gang det samme ord om alle tærtetyperne, ligesom man gør på svensk med *paj*. På engelsk bruges to forskellige ord. På tysk, islandsk og italiensk har vi nu tre forskellige ord. Der er altså her tre forskellige typer kategorisering af domænet.

Det kan være svært at give det fulde overblik over resultaterne her med eksempler for hvert enkelt billede, men der er en række værktøjer man kan bruge til at visualisere resultaterne. En mulighed er den type illustration som man ser i kagediagrammet i figur 4. Her er et udvalg af billederne repræsenteret ved de tal som billederne har, og de »udskæringer« som man laver på dansk og engelsk, er repræsenteret ved indtegninger.

Figur 4 viser at nogle domæner der er sammenhængende på dansk, bliver delt på engelsk. Det er for eksempel tilfældet med *kage* på dansk. Her bliver

billede 13 kategoriseret som sammenhængende med 4, 11 og 14, hvorimod det på engelsk bliver kategoriseret sammen med billede 18. Vi ser også at der er flere termer på engelsk (seks i forhold til fem). Den type sammenligning kan man lave alle sprogene imellem og på den måde visualisere hvordan de forskellige sprog skærer kagen.

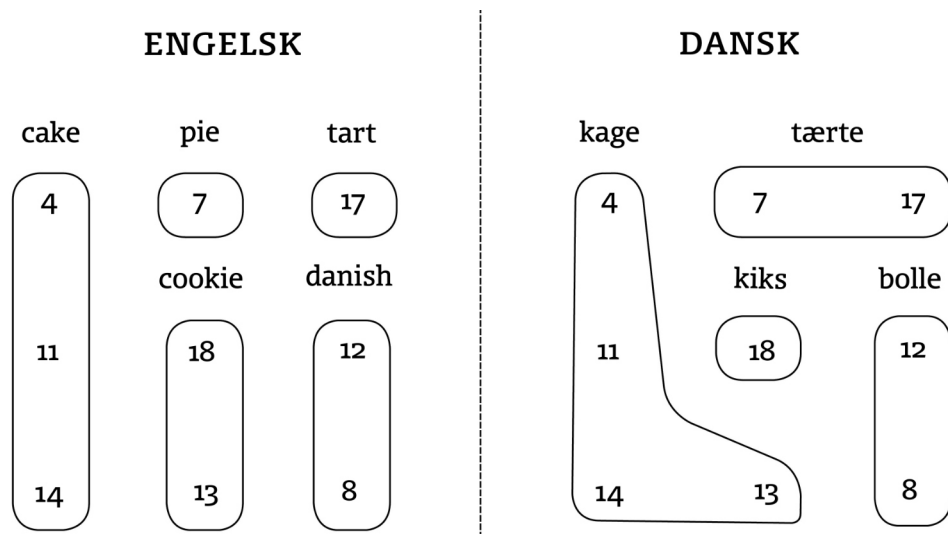
At skære uden om jordbærrene

Som jeg har gennemgået i de forrige afsnit, skærer forskellige sprog verden forskelligt; men en vigtig pointe at have med, både når man skærer kage, pizza og indholdssubstans, er at man »skærer naturen ved dens syninger«. Det vil sige at der er visse mønstre i hvordan sprog strukturerer en substans. Den undersøgelse af farver jeg præsenterede tidligere, viser dette elegant: Hvis et sprog kun har tre termer for farver, er det ikke tre forskellige

BILLEDE	DANSK	ISLANDSK	ENGELSK	ITALIENSK	TYSK	SVENSK
		<i>baka</i>	<i>tart</i>	<i>pane</i>	<i>Kuchen</i>	
	<i>tærte</i>	<i>tartaletta</i>		<i>tortino</i>	<i>Pastete</i>	<i>paj</i>
		<i>hjónabands-sæla</i>	<i>pie</i>	<i>crostata</i>	<i>Torte</i>	

Figur 3: Bagværk der på dansk kategoriseres som »tærte«.

Fotos: www.madABC.dk (17); [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pastete.jpg) (7); [unsplash.com](https://unsplash.com/photos/5) (5).

Figur 4: Kagediagram. Forskelle i udskæringen på dansk og engelsk.

nuancer af blå de har separate termer for; det er ikke en »syning i naturen«. Berlin & Kay viser at hvis et sprog har tre termer, er det dem vi på dansk ville kalde sort, hvid og rød. Hvis et sprog har fire, tilføjes det vi ville kalde gul eller grøn. Der er altså nogle kontraster som det synes vigtigere at lave end andre. Men er det samme tilfældet ved kager?

Svaret er ja. Der er fx kun ét sprog i mit sample som skelner mellem billede 11 og 14. Der er altså ikke en meget »naturlig syning« mellem dem. Omvendt skelner samtlige sprog mellem billede 14 og 7. Det er altså en naturlig syning. Disse eksempler er klare, men det er mere spændende med eksemplerne fra tærtedomænet. På dansk deles det ikke, men det gør det fx på tysk, hvor alle de forskellige typer tærte får hver sin opdeling. Der er altså

syninger mellem dem, men det er kun nogle sprog der gør brug af dem.

Her til slut vil jeg kort præsentere hvad denne type undersøgelse kan bruges til. Disse naturlige skæringspunkter kan man bruge til at undersøge mere generelle menneskelige tendenser både kognitivt og kulturelt.

I undersøgelser af farvetermer er der en teori om at vi giver de ting vi har brug for at tale om, en farveterm. Man har for eksempel fundet at man har flere termer for varme nuancer end kolde som fx blå. En mulig forklaring er at blå ting oftere vil være baggrund (himmel eller hav), og det derfor er sjældnere at vi har brug for at identificere den farve – vi har brug for at kunne tale om en genstand der optræder på denne baggrund. Det er altså en kulturel forklaring: Hvilke typer objekter taler vi typisk om? Der er også un-

dersøgelser der viser at nogle farver er mere fremtrædende for vores synsnerver, og at det er relateret til hvilke termer vi har. Det er altså en biologisk forklaring.

Den her type undersøgelse kan altså både bruges til at undersøge kulturelle og kognitive/biologiske fænomener. Hvad angår de kulturelle aspekter af kategoriseringen, er det åbenlyst at det samfund vi lever i, har en indflydelse på hvilke kontraster der er vigtige.

Mht. kager ser vi fx at en skelnen mellem søde tærter og salte tærter er vigtig i nogle sprog, men ikke i andre.

Hvad den skelnen bunder i, tør jeg ikke udtale mig om, men man kan gætte på at det er kulturelt bestemt. Et andet eksempel er en tendens i dansk til at visse søde sager som fastelavnsboller (og flødeboller) kategoriseres som det sunder *bolle* i stedet for *kage*. Det kan både være kulturelt, men det kan også være kognitivt at formen er vigtigere end sødhedsgraden for kategoriseringen i dansk. Generelt kan man overveje hvilken rolle visuel lighed (er bagværket rundt, firkantet eller fladt?), fremstillingsmetode (skal den bages eller ej?) og konsistens spiller. Man kan læse mere om kulturelle forklaringer på navngivning af bagværk i de to tidligere *Mål og Mæle*-artikler »Vredne bukser« (14:4 s. 6–12) og »Om morgenbrød og wienerbrød og andet vrøvl« (15:4 s. 15–21), hvor man også kan se eksempler på opmærksomhed på hhv. udseende og fremstillingsmetode i danske dialekter og på kulturelle forskelle i bagværkscategorisering på tværs af sprog.

Alle disse forskellige elementer kan forklare nogle af de kategoriseringer som sprogene opretholder, men det er svært at finde de præcise mønstre uden at lave et opfølgende studie hvor man kan variere alle disse parametre ved fx at medtage en firkantet tærte, som jeg ikke har gjort i dette pilotstudie.

Hvad forskellen på sprogene præcist skyldes, tør jeg altså ikke konkludere, men der er i hvert fald lidt at tænke over næste gang man står med kagekniven i hånden til en fødselsdag: Hvordan strukturerer du din substans?

Laurits Stapput Knudsen,
stud.mag. i lingvistik,

Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab
Københavns Universitet